

הסוגיא החמש עשרה: 'מצוות הרבה' (מו ע"א-ע"ב)

- [1] תנו רבנן: היו לפניו מצות הרבה, אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המצות. רבי יהודה אומר: מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה.
- [2] אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: הלכתא כרבי יהודה.
- [3] ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה? דכתיב: ברוך ה' יום יום – וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא בא לומר לך: בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו, הכא נמי, בכל דבר ודבר תן לו מעין ברכותיו.
- [4] ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם. מדת בשר ודם, כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק; אבל מדת הקדוש ברוך הוא – מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר: והיה אם שמוע תשמע וגו'. אם שמוע – תשמע; ואם לאו – לא תשמע.
- [5] דבר אחר: אם שמוע, פִּישֵׁן – תשמע, בחדש. ואם יפנה לבבך, שוב לא תשמע.
- א. ברייתא, ובה מחלוקת תנא קמא ורבי יהודה
- ב. הכרעה כרבי יהודה, המובאת בשם רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא
- ג. נימוק לעמדת רבי יהודה, המובא בשם רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא, על פי דרשה למזמר סח ב
- ד. מדרש אגדה נוסף בשם רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא, לדברים כח א
- ה. מדרש אגדה נוסף לדברים כח א ודברים ל יז

מסורת התלמוד

[1] רבי יהודה אומר מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה – תוספתא ברכות ו טו (מהד' ליברמן, עמ' 37). וראו משנה חולין ו ד; בבלי חולין פו ע"ב. [5-2] ברכות מ ע"ב. [3] ברוך ה' יום יום – מזמור סח כ (ושם: "אדני" במקום "ה"). [5-4] השוו מכילתא ויסע פרשה א (מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 157); מכילתא בחודש פרשה ב (שם, עמ' 208); מכילתא דרשב"י לשמות יט:ה (מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 139); ספרי דברים פיסקא קטו (מהד' פינקלשטיין, עמ' 174); מדרש תנאים על דברים כח א; תנחומא א ותנחומא בובר בשלח סימן יט; תנחומא א כי תבוא סימן ד. והיה אם שמוע תשמע – דברים כח א. השוו שמות טו כו. [5] ואם יפנה לבבך – דברים ל ז.

רש"י

מצות הרבה ליטול לולב, לישב בסוכה, להניח תפילין, להתעטף בציצית. על המצות ויצא ידי כולן. כל יום ויום מעין ברכותיו של שבת מעין של שבת, של חול מעין של חול, של יום טוב מעין של יום טוב, המאורע. מחזיק מה שנותנין לתוכו. מלא אינו מחזיק מה שתוסיף עליו. אם שמוע תשמע אם הורגלת לשמוע – אז תשמע, תוכל ללמוד ולהוסיף. ואם לאו שלא הטית און בילדותך לשמוע. לא תשמע לאחר זמן לא יספיקו בידך. דבר אחר אם אתה שומע בישן מחזור על תלמודך ששמעת. תשמע בחדש תתחכם בו להבין דברים חדשים מתוך דברים ישנים. ואם יפנה לבבך להתייאש על מה שלמדת כבר, מלחזור עליו. שוב לא תשמע משתפנה לבך לבטלה שוב אין משמיעין אותך, דהכי כתיב אם יפנה לבבך ולא תשמע (דברים ל).

תקציר

סוגיא זו פותחת בברייתא ובה מחלוקת תנאים. לפי התנא קמא ניתן לברך ברכה כללית, "וצונו על מצוות", כשיש לפניו מצוות רבות לעשות זו אחר זו; לפי רבי יהודה יש לברך על כל מצווה בפני עצמה. לאחר מכן מובא קובץ של שלוש מימרות אמוראיות מפי רבי זירא, ואיתימא רבי חנינא בר פפא. הראשונה פוסקת הלכה כרבי יהודה, השנייה מביאה סימוכין לדברי רבי יהודה מן הפסוק "ברוך ה' יום יום" (מזמור סח כ) ולפי השלישית הקב"ה מוריק לתוך כלי מלא דווקא, כלומר: הנכונות לשמוע דברי תורה או לקיים מצוות גוברת ככל שמרבים לקיים מצוות, שנאמר "אם שמוע תשמע" (דברים כח א).

מן המסקנות העולות מן הניתוח: (א) הברייתא שבה פותחת הסוגיא הייתה חלק מברייתא ארוכה, המקבילה לתוספתא ברכות ו ט-טו, וזו כללה גם את קטעי הברייתא שהובאו בשתי הסוגיות הקודמות. מכאן מיקום הסוגיא הזאת כאן. (ב) קובץ המימרות נמצא גם בבבלי ברכות מ ע"א, שם הן מוסבות על עמדה דומה של רבי יהודה ולפיה יש לברך ברכות נפרדות על כל סוג מסוגי הירקות. יסוד הקובץ כאן, והוא הועבר לשם על ידי עורך הסוגיא בברכות. (ג) המימרא האחרונה עוסקת בשמירת מצוות, ולא בתלמוד תורה כפי שפירש רש"י.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

הברייתא הארוכה בעניין ברכות המצווה שבתוספתא ברכות ו ט-טו, שחלקים ממנה הובאו בשתי הסוגיות הקודמות,¹ מסתיימת בדברים הבאים (ו טו, מהד' ליברמן, עמ' 37):

עשרה שהיו עושין עשר מצות – כל אחד ואחד מברך לעצמו. היו עושין כולן מצוה אחת – אחד מברך לכולן. יחיד שהיה עושה עשר מצות – מברך על כל אחת ואחת. היה עושה מצוה אחת כל היום – אין מברך אלא אחת. היה מפסיק ועושה מפסיק ועושה – מברך על כל אחת ואחת.

ההלכה "יחיד שהיה עושה עשר מצות מברך על כל אחת ואחת" היא כדברי רבי יהודה בברייתא המובאת בראש הסוגיא שלנו [1]: "רבי יהודה אומר: מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה". אך לדעת התנא קמא בברייתא שבראש הסוגיא, מברכים על מצוות הרבה "ברוך אשר קדשנו במצוותיו וצונו על המצוות" – ברכה אחת על כל המצוות.

נראה שיש לקשור את השנוי בברייתא שבראש הסוגיא שלנו עם משנה חולין ו ד:

שחט מאה חיות במקום אחד – כסוי אחד לכלן; מאה עופות במקום אחד – כסוי אחד לכלן; חיה ועוף במקום אחד – כסוי אחד לכלן. רבי יהודה אומר: שחט חיה יכסנה, ואחר כך ישחט את העוף.

ונראה שלדברי רבי יהודה, שחיטת החיה, כיסוי דם החיה, שחיטת העוף וכיסוי דם העוף מצריכים כל אחד מהם ברכה בפני עצמה, ואילו תנא קמא שם סבור כתנא קמא שלנו, שניתן לברך על כל השחיטות והכיסויים הללו ברכה אחת: 'על המצוות', ולכן אין להקפיד לכסות את דם החיה לחוד ואת דם העוף לחוד. אולם רבי חנינא – דמות מעבר בין תקופת התנאים לתקופת האמוראים – אומר בבבלי חולין פו ע"ב: "מודה היה רבי יהודה לענין ברכה שאינו מברך אלא ברכה אחת". ולפי זה, לא נחלקו רבי יהודה וחכמים על כך שניתן לברך ברכה אחת על כמה מצוות. אמנם בבבלי שם מפרשים שרבי חנינא מתכוון לכך שמברכים ברכה אחת על כיסוי דם החיה ועל כיסוי דם העוף, ואין בשחיטת העוף הפסק, אבל לאור הברייתא שלנו נראה יותר שרבי חנינא בא לשלול את השנוי בברייתא שלנו בנוגע לעמדת רבי יהודה: רבי יהודה אינו מקפיד על אמירת ברכת מצווה נפרדת על כל מצווה ומצווה. מצאנו אפוא מחלוקת בנוגע

1 ראו לעיל בדיון בפרק ד, סוגיא יג, 'ברכה', עיוני הפירוש לפיסקא [8], ובדיון בפרק ד, סוגיא יד, 'אכסא דקידושא', מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה': הברייתא של ברכות המצווה.

לעמדת רבי יהודה: מה שנמסר בברייתא שלנו, שרבי יהודה חולק על חכמים בעניין מספר הברכות שמברכים על מצוות הרבה, אינו העמדה היחידה שהובאה בשם רבי יהודה. נמצא שלפי רבי חנינא אין חולק על כך שניתן לברך ברכה אחת על כמה מצוות, לפי תוספתא ברכות ו טו אין חולק על כך שמברכים על כל מצווה ומצווה בפני עצמה (או לפחות לא הוצגה שם עמדה נוספת), ואילו לפי הברייתא המובאת בסוגייתנו נחלקו רבי יהודה וחכמים בעניין זה.

וכיוצא בזה מצאנו במשנה ברכות ו א ובתוספתא ברכות ד ד לעניין ברכות הנהנין. לפי המשנה, רבי יהודה סבור שיש להקפיד על אמירת ברכת נהנין נפרדת על זרעים ועל דשאים, ואילו לפי התנא קמא, על כולם מברכים 'בורא פרי האדמה':

...ועל פירות הארץ הוא אומר: בורא פרי האדמה, חוץ מן הפת, שעל הפת הוא אומר: המוציא לחם מן הארץ. ועל הירקות הוא אומר: בורא פרי האדמה. רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים.

לעומת זאת, לפי תוספתא ברכות ד ד (מהד' ליברמן, עמ' 19), אין חולק על כך שמברכים ברכה נפרדת על כל סוג של פירות האדמה, אלא שנחלקו תנא קמא ורבי יהודה בשאלת הברכה המדויקת על הירקות:²

...על הזרעים או: בורא מיני זרעים, ועל הדשאים או: בורא מיני דשאים, ועל ירקות או: בורא פרי האדמה. ר' יהודה או: ברוך מצמיח אדמה בדברו.

בשני המקרים נראה שרבי במשנתו ביקש להביא לידי ביטוי עמדה שלפיה אין הקפדה לברך ברכה נפרדת על כל סוג של מצווה ועל כל סוג של פרי אדמה, בעוד שלפי ההלכה שקדמה לרבי, המשתקפת בתוספתא, היתה הקפדה על כך. בתוספתא באות לידי ביטוי עמדות תנאיות שלפיהן מברכים ברכה נפרדת על כל סוג של פרי אדמה בין לתנא קמא בין לרבי יהודה (תוספתא ברכות ד ד), ולכל הדעות מברכים על כל מצווה ומצווה בפני עצמה (תוספתא ברכות ו טו). אולם רבי במשנתו ייחס דעות אלו לרבי יהודה בלבד (משנה ברכות ו א; חולין ו ד), והביא את דעתו האישי, שלפיה ניתן לברך ברכה אחת על כמה סוגי פרי אדמה כמו גם על כמה מצוות, בסתם, כדעת התנא קמא. רבי חנינא, תלמידו של רבי, הרחיק לכת ממנו וקבע שאף רבי יהודה סבור שניתן לברך ברכה אחת על כמה מצוות. הברייתא שבראש הסוגיא שלנו, לעומת זאת, מבהירה היטב שיש שתי עמדות בנושא, עמדות שיסודן לפי שחזורנו ברבי יהודה בר אילעי וחבריו בדור אושא, שהצריכו אמירת ברכה נפרדת על כל מצווה ומצווה ועל כל סוג וסוג של פרי אדמה, וברבי יהודה הנשיא, שביקש לפשט את העניין ולצמצם הן את מספר הברכות הן את מספר הפעמים שיש לברך.³

הקשר בין שתי המחלוקות משתקף גם בעובדה שפיסקאות [2-5] בסוגיא שלנו, קובץ דברי רבי זירא או רבי חנינא בר פפא, הפוסק כרבי יהודה ומנמק את עמדת רבי יהודה במחלוקת בעניין ברכות המצווה, מופיעות גם בנוגע למחלוקת רבי יהודה וחכמים בעניין הברכה על פירות האדמה בבבלי ברכות מ ע"א:

רבי יהודה אומר: בורא מיני דשאים.

אמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: אין הלכה כרבי יהודה.

2 עמדת רבי יהודה שונה מעמדתו שבמשנה. וראו ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, א, ברכות, ניו יורק תשט"ו, עמ' 59, שקבע שהרישא של התוספתא רבי יהודה היא, והסב את הדברים המיוחסים לרבי יהודה בתוספתא: "ר' יהודה או: ברוך מצמיח אדמה בדברו", על משנה ברכות ו ב. אולם גם הרישא אינה משקפת במדויק את דברי רבי יהודה שבמשנה (שכן רבי יהודה טוען במשנה שיש לברך 'בורא מיני דשאים' על ירקות, ואילו בתוספתא מוסבת ברכה זו על דשאים ממש, שאינם זהים לירקות). ולכן נראה יותר לפרש שדברי רבי יהודה שבתוספתא הם נוסח אלטרנטיבי לברכת בורא פרי האדמה, וכפשוטה של התוספתא כפי שהיא לפנינו. ולפי זה, התנאים בדור אושא הסכימו על כך שיש לברך בנפרד על כל סוג וסוג של פירות האדמה, אלא שנחלקו בפרטי הברכות, ורבי נקט בשמו של רבי יהודה שבברייתא שבתוספתא כנציג העמדה הכללית המקפידה על ברכה נפרדת לכל מין ומין, מבלי שדייק בפרטי דעתו, והנגיד במשנה ברכות ו א בין דעתו של 'רבי יהודה', דהיינו דעת התנאים בדור אושא, לבין עמדתו של רבי עצמו, שלפיה מברכים על כל סוגי פירות האדמה ברכה אחת.

3 וכפי שנהג רבי 'לפשט' ולקצר בקריאת שמע ובברכת ההבדלה. ראו ברכות יג ע"ב; פסחים קג ע"ב.

ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה? אמר קרא: ברוך ה' יום יום (תהלים סח ב) – וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא לומר לך: כל יום ויום תן לו מעין ברכתיו, הכא נמי, כל מין ומין תן לו מעין ברכתיו.

ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם. מדת בשר ודם, כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק; אבל הקדוש ברוך הוא אינו כן; מלא – מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר: ויאמר אם שמוע תשמע (שמות טו כו). אם שמוע – תשמע; ואם לאו – לא תשמע. דבר אחר: אם שמוע, בישן – תשמע, בחדש. ואם יפנה לבבך, שוב לא תשמע.

מכמה סיבות נראה שהסוגיא שלנו היא מקומו הראשון של הקובץ:

1. בברכות, פסק ההלכה שבמימרא הראשונה הוא נגד רבי יהודה, אף על פי שהטעם שבמימרא השנייה הוא לדברי רבי יהודה. קשה להבין מדוע פסק רבי זירא או רבי חנינא בר פפא כתנא קמא מבלי להסביר את דבריו, כשהביא נימוק יפה כל כך לדברי רבי יהודה.
 2. לכאורה נראה שהטענה "כל מין ומין תן לו מעין ברכתיו" שבברכות מ ע"א מסתברת יותר מהטענה "כל דבר ודבר תן לו מעין ברכתיו" שבמקבילה בסוגיא שלנו [3], המוסבת על מצוות שונות. הרי הגיוון בפירות האדמה הוא באמת ברכה שמעניק הקב"ה למברך, ולכן מתבקש שיכיר לו תודה 'מעין ברכתיו', בעוד שהריבוי והגיוון שבמצוות מצטייר פחות כברכה בפני עצמה שעלינו להכיר עליה תודה.⁴ אולם הדרשה שבמימרא זו מבוססת על הפסוק "ברוך אדני יום יום יעמס לנו האל ישועתנו סלה" (תהלים סח כ), ובמדרש תהלים סח יב דרשו: "שהוסיף עליהם מצות וחוקים בכל יום ויום". ומסתבר שגם רבי זירא או רבי חנינא בר פפא דרשו דרשה מעין זו, כלומר, יש לברך את ה' על שהעמיס לנו [מצוות], כל דבר ודבר מעין ברכתיו, כשם שמברכים אותו בכל יום ויום מעין ברכתיו.
 3. המימרא השלישית, הדורשת "אם שמוע תשמע" לשון מצווה גוררת מצווה, כשהנכונות לשמוע דברי תורה ולקיים מצוות גוברת ככל שמרבים לקיימן, נוגעת דווקא לסוגיא שלנו, שעניינה קיום 'מצוות הרבה'. ולא עוד אלא שבסוגיא שלנו, המימרא השלישית [4] היא המשך טבעי למימרא השנייה [3], המזכירה ברכה על "כל דבר ודבר", דהיינו על כל מצווה ומצווה: אדם המקיים מצווה אחת מוכן לקיים מצוות נוספות, ואילו זה שאינו מציית למצווה הראשונה לא יקיים גם את השנייה. לעומת זאת, הקשר בין הכרת הטוב על ידי ברכה נפרדת על כל מין ומין לבין הנכונות לציית למצוות נוספות אם קיימת מצווה אחת אינו ברור כל צרכו.
- ולא זו בלבד אלא שהקובץ בהקשר שלנו כל כך קוהרנטי כקובץ, שנראה שהדברים יצאו מתחת ידו של האמורא, רבי זירא או רבי חנינא בר פפא, כקובץ דברים המוסבים כולם על מחלוקת רבי יהודה וחכמים בעניין הפירוט בברכות המצווה.⁵ העובדה שבעל גמרא בברכות בחר להעביר את הקובץ מסוכה היא הוכחה לכך שהוא שם לב לקשר ההדוק בין שתי המחלוקות – בעניין ברכת הפירות ובעניין ברכת המצוות – וכפי שהעלינו לעיל.

עיוני פירוש

- [1] תנו רבנן: היו לפנינו מצות הרבה, אומר: ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו על המצות.
רבי יהודה אומר: מברך על כל אחת ואחת בפני עצמה

4 וראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקאות [4-5], שם שיערנו שרבי זירא או רבי חנינא בר פפא עצמו הצמיד את המימרא השלישית למימרא השנייה, כדי להסביר כיצד ניתן לראות בריבוי המצוות ובגיוון ברכה לאדם.

5 השו"ק קובץ דברי רבי זירא שבפרק ד, סוגיא טז, 'מוקצה', מו ע"ב, לפיסקאות [13-15], והדין שלנו שם, עיוני הפירוש לפיסקאות אלה.

ראו לעיל במדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה', ובדיון בסוגיא הקודמת, 'אכסא דקידושא', מו ע"א, מדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה: הברייתא של ברכות המצווה', ומדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה: ברייתות הנלוות לבב"מ'.

[3] ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: מאי טעמא דרבי יהודה? דכתיב: ברוך ה' יום יום – וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא בא לומר לך: בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו, הכא נמי, בכל דבר ודבר תן לו מעין ברכותיו

ראו לעיל במדור 'מהלך הסוגיא ותולדותיה'. האמורא מצטט דרשה קיימת לפסוק "ברוך ה' יום יום", בנוסח "וכי ביום מברכין אותו ובלילה אין מברכין אותו? אלא בא לומר לך: בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו", ולא בא אלא להוסיף את הסיפא: "הכא נמי, בכל דבר ודבר תן לו מעין ברכותיו". ולפי זה נראה לומר שהדרשה במתכונתה המקורית דרשה את הפסוק "ברוך אדני יום יום יעמס לנו" כעין גזרה שווה: הקיש עומס ליום – מזה יום מברכים על כל יום ויום בנפרד, אף עומס מברכים על כל מצווה ומצווה בנפרד. ואפשר שהדרשה נשתמרה אצלנו בקיצור.

הדרשה המקורית: "בכל יום ויום תן לו מעין ברכותיו", מזכירה את הברייתות בביצה טז ע"א:

תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן: כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה, אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה, מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן, מדה אחרת היתה לו: שכל מעשיו לשם שמים, שנאמר: ברוך ה' יום יום (תהלים סח כ). תניא נמי הכי, בית שמאי אומרים: מחד שביך לשבתך, ובית הלל אומרים: ברוך ה' יום יום.

את העמדה של בית שמאי מצאנו גם במכילתא ובמכילתא דרשב"י,⁶ אולם העמדה של בית הלל, המבוססת על תהלים סח כ, 'ברוך אדני יום יום', נשתמרה רק בבבלי ביצה, בשני ניסוחים, שאף באחד מהם אין דרשה של בית הלל על הפסוק. בניסוח הראשון משמש הפסוק לתאר את מידת הלל: "שכל מעשיו לשם שמים", ובשני מאמצים בית הלל את הפסוק עצמו כעין סיסמה, מבלי לפרשו. ואפשר שמאחורי דרשתנו עומדת דרשתם המקורית של בית הלל, המוכיחה ש"יום יום" פירושו בכל יום ויום, ולא דווקא בשבת, כשיטת שמאי ובית שמאי. על כך הרחיב האמורא רבי זירא או רבי חנינא בר פפא בהיקש הנזכר מימים למצוות, ובבבלי ברכות הסב בעל הגמרא את העניין גם למיני פירות האדמה, וכדרישה כוללת לפירוט בנוסחי הברכות: "בכל מין ומין תן לו מעין ברכותיו".

[4-5] ואמר רבי זירא ואיתימא רבי חנינא בר פפא: בא וראה שלא כמדת הקדוש ברוך הוא מדת בשר ודם. מדת בשר ודם, כלי ריקן מחזיק, מלא אינו מחזיק; אבל מדת הקדוש ברוך הוא – מלא מחזיק, ריקן אינו מחזיק, שנאמר: והיה אם שמוע תשמע וגו'. אם שמוע – תשמע; ואם לאו – לא תשמע. דבר אחר: אם שמוע, בישן – תשמע, בחדש. ואם יפנה לבבך, שוב לא תשמע

הביטוי 'אם שמוע תשמע' מופיע בתורה ארבע פעמים: בשמות טו כו, כג כב; בדברים טו ה, כח א. בשמות יט ה ובדברים יא יג מצאנו גם את "אם שמוע תשמעו". דרשות מעין זו של רבי זירא או רבי חנינא בר פפא כאן נשתמרו במדרשי ההלכה על רבים מפסוקים אלו. על שמות טו כו מצאנו דרשות זהות במכילתא דרבי ישמעאל, במסכתא דויסע פרשה א ובמכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (הנוסח כאן הוא על פי המכילתא דרבי ישמעאל, מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 57):

שמע אדם מצוה אחת משמיעין לו מצות הרבה, שנ': אם שמע תשמע. שכח אדם מצוה אחת משכחין לו מצות הרבה, שנ': והיה אם שכח תשכח (דברים ח יט).

על שמות יט ה מצאנו שוב אותה דרשה במכילתא דרבי ישמעאל, במסכתא בחודש פרשה ב ובמכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (הנוסח כאן הוא על פי המכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 139):

6 מכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דבחדש פרשה ז (מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 229); מכילתא דרשב"י לשמות כ ח (מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 148).

ועתה אם שמע תשמעו בקולי – מלמד שכל תחלות קשות. התחיל אדם לשמוע, הכל נוח לו. שמע אדם קמעה, משמיעין אותו הרבה. שמע אדם דברי תורה, משמיעין אותו דברי סופרים.

וכיוצא בזה מצוי בספרי דברים פיסקא קטו על דברים טו ה:

רק אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך – מיכן אמרו: שמע אדם קמעה, משמיעים אותו הרבה. שמע אדם דברי תורה, משמיעים אותו דברי סופרים.

ובמדרש תנאים על דברים כח א:

והיה אם שמוע תשמע – אם שמע אדם מעט, מספיקין בידו לשמוע הרבה.

החידוש בדברי רבי זירא או רבי חנינא בר פפא אינו אפוא בדרשה זו, אלא בדימוי של הכלים ובהשוואה בין מידת הקב"ה למידת בשר ודם ב'שימוש' בכלים אלו: העירוי של הקב"ה לתוך הכלי עולה יפה רק אם הכלי כבר מלא, לעומת העירוי של בני אדם העולה יפה רק אם הכלי ריק. ונראה שיש כאן מעין המשך לדרשה הקודמת של רבי זירא או רבי חנינא בר פפא כפי שפירשנו בעיוני הפירוש לפיסקא [3], על הפסוק 'ברוך אדני יום יום יעמס לנו'. הצורך לתת לקב"ה כל יום ויום מעין ברכותיו מובן, אבל כיצד ניתן לראות בעול המצוות ברכה, ובמעמסה הנוספת שבכל מצווה ומצווה ברכה שיש להכיר עליה תודה בברכת מצווה נפרדת? על כך משיב רבי זירא או רבי חנינא בר פפא בדרשה זו, שגם ריבוי המצוות הוא ברכה לאדם, שכן הוא המסגל אותו לקלוט מצוות נוספות. וככל שמרבים בשמיעה כך גוברת הנכונות לשמוע, כדברי בן עזאי במשנה אבות ד ב: "שמצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה, ששכר מצוה מצוה ושכר עברה עברה".

לפי הפירוש המוצע כאן, השמיעה הנזכרת בפיסקא מתייחסת לשמירת המצוות, ולא ללימוד תורה. אך רש"י פירש שכל העניין מוסב על לימוד תורה ועל גירסא דינקותא, שהיא התשתית להמשך הלימוד במשך כל החיים, ולכן מי שלא שמע בילדותו מאבד את האפשרות ללמוד בזקנותו.⁷ אולם מלשון הפסוקים, המתייחסים כולם לציות למצוות, ומלשון הדרשות במדרשי התנאים: "שמע אדם מצוה אחת..." ו"שמע אדם דברי תורה משמיעין אותו דברי סופרים", משתמע שלא מדובר בלימוד כי אם בשמירת המצוות, שכן מבחינת הלימוד אין בין דאורייתא לדרבנן, אולם מבחינת הנכונות לציית אפשר להבין את ההבדל.

עדי הנוסח חלוקים ביניהם בשאלה על איזה "אם שמוע תשמע" שבתורה מוסבת הדרשה שבפיסקא [4]. כל העדים בברכות מ ע"א פרט לכתב יד פירנצה גורסים "ויאמר אם שמוע תשמע", מה שמוכיח שהמובאה היא משמות טו כו, וכן גורסים גם כתבי היד מינכן 140, וטיקן 134, אוקספורד 366 וכתבי היד התימניים בסוכה. אולם כ"י פירנצה בברכות, וכתבי היד לונדון ומינכן 95 בסוכה, וכן הדפוסים בסוכה, גורסים "והיה אם שמוע תשמע" על פי דברים כח א, וגירסא זו מסתברת יותר, שהרי הדבר אחר [5], שהוא דרשה על אותו פסוק, דורש את המילים 'ואם יפנה לבבך' שבדברים ל יז כהמשך הדרשה על הפסוק 'והיה אם שמוע', ואף אם דברים ל יז אינו צמוד ממש לדברים כח א, מסתבר שהדרשן בפיסקא [5] ראה לנגד עיניו את החלופות "אם שמוע תשמע" ו"ואם יפנה לבבך" שבסוף ספר דברים, ללא קשר ל"אם שמוע תשמע" שבשמות טו כו.

[5] דבר אחר: אם שמוע, בישן – תשמע, בחדש. ואם יפנה לבבך, שוב לא תשמע

מה בין דרשה זו לדרשה הקודמת? רש"י פירש שהדרשה הקודמת מוסבת על גירסא דינקותא, שהיא התשתית להמשך הלימוד, ואילו דרשה זו עוסקת בחזרה על משנה שאדם כבר למד לעומת לימוד חומר חדש.⁸ אולם לפי דברינו, שהעניין הוא שמירת מצוות ולא לימוד תורה, דומה שהמסר של דרשה זו אינו שונה מזה של הדרשה הקודמת, אלא שבמקום להסתמך על 'מכלל הן אתה שומע לאו' ('ואם לאו, לא תשמע') דורש הדרשן את האזהרה למי שאינו שומע מן המילים "ואם יפנה לבבך" שבדברים ל יז. ברם ההתייחסות ל"ישן" ול"חדש" מזכירה קצת את

7 רש"י סוכה מו ע"ב, ד"ה ואם לאו וד"ה לא תשמע.

8 רש"י שם, וכן שם, ד"ה דבר אחר אם אתה שומע בישן; ד"ה תשמע בחדש; ד"ה ואם יפנה לבבך; ד"ה שוב לא תשמע.

הוואריאנטים על דרשה זו שבמכילתא ושבמכילתא דרבי שמעון בר יוחאי על שמות יט ה שהבאנו לעיל (הנוסח על פי מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי, מהד' אפשטיין-מלמד, עמ' 139):

ועתה אם שמע תשמעו בקולי – מלמד שכל תחלות קשות. התחיל אדם לשמוע, הכל נוח לו. שמע אדם קמעה, משמיעין אותו הרבה. שמע אדם דברי תורה, משמיעין אותו דברי סופרים.

בביטויים 'ישן' ו'חדש' יש משום התייחסות ברורה למוקדם ולמאוחר, כמו בדרשה שבמכילתא, שבה שמיעת המצוות הראשונות היא הקשה משום ש"כל תחלות קשות", ואחר כך "התחיל אדם לשמוע, הכל נוח לו". ועוד: אם נפרש "ישן" ו"חדש" מילולית, אזי הכוונה היא לתקנות ולגזרות חדשות ממש, היינו "דברי סופרים" לעומת "דברי תורה". הנכונות לשמוע דברי תורה והרגילות בהם הן המאפשרות לאדם לשמוע ולקבל גם את החדש, מדברי סופרים.